

й націософська парадигма. – К., 2004; 3. *Барабаш Ю.* Історіософія Тараса Шевченка // Слово і час. – 2004. – № 3; 4. *Барабаш Ю.* "Чуже слово" в структурі ліричного монологу ("Кавказ"): Конспект // Тарас Шевченко і народна культура: Зб. пр. Міжнар. 35-ї наук. шевч. конф.: У 2-х кн. – Черкаси, 2004. – Кн.2; 5. *Барабаш Ю.* Сон імперської ночі. Ще одна спроба прочитання поеми-комедії Т. Шевченка "Сон" // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – № 183 (лютий); 6. *Барабаш Ю.* "Шевченківський текст" Івана Дзюби // Дивослово. – 2008. – № 3; 7. *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Пер. з англ. – 2-е вид., випр. – К., 1998; 8. *Панченко В.* "Велика трійця" українського духу: концепції та версії Юрія Барабаша // Барабаш Ю. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К., 2006; 9. *Пахаренко В.* "У всякого своя доля...": Роздуми над новою книжкою Ю. Барабаша // Слово і час. – 2002. – № 12; 10. Темі і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба [та ін.]; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2008.

С.Бугай, асп.

Шевченківський текст в інтерпретації Михайлини Коцюбинської

Для того, щоб вповні осягнути й осмислити феномен Т.Шевченка, неповторність і багатогранність його слова, смислову й емоційну глибину образної системи, своєрідність художнього світу, потрібен творчий досвід не одного покоління. Кожна епоха творить свій образ поета, розкриваючи все нові грані його поетичного буття. Кожне покоління вносить присутні зміни у прочитання творчої спадщини митця, наближаючись до розуміння естетичної гармонії всієї поезії Т.Шевченка. Кожна людина по-своєму відчуває і переживає могутню емоційну силу живого Шевченкового слова.

Над таємницями впливу цього слова, над особливостями глибоко індивідуального стилю митця, над принципами художнього освоєння ним фольклору й майстерністю своєрідної образності замислювались І.Франко, Л.Білецький, С.Єфремов, Д.Чижевський, Ю.Івакін, М.Шагінян, Г.Грабович, І.Дзюба, Ю.Шевельов, Д.Наливайко, В.Смілянська, Ю.Барабаш, Є.Нахлік, О.Забужко, Л.Новиченко та ін. Секрети поетичної творчості Тараса Шевченка дали наснагу на власні дослідження та висновки відомому літературознавцю Михайлині Коцюбинській. Підсумком її копіткої праці після довгих років заборони друкуватися стала книга "Етюди про поетику Шевченка" (1990). Це плідна спроба осягнути в творчій діяльності поета те, що раніше або замовчувалося, або висвітлювалося вкрай однобоко. Цілком закономірно й прикметно, що у першому розділі першого тому "Моїх обр'їв" – "З раннього доробку. Шевченко. Поетична мова" – окреслено пріоритетний напрям досліджень талановитої вченої.

Володіючи загостреним чуттям краси і сили слова, вродженою здатністю до естетичного сприйняття мистецтва, Михайлина Коцюбинська підходить до аналізу художніх творів Шевченка через

відчуття й осмислення їх естетичної цінності не лише на макро-, а й на мікрорівні, тобто розглядаючи саму структуру твору. На естетичних судженнях і оцінках як первинних у критичному розгляді твору, таких, що відповідають особливій природі мистецтва, наголошував ще Іван Франко у праці "Із секретів поетичної творчості". Посилена увага до власне філософського розуміння критики, яке виявляється у її взаємозв'язках з естетикою, спостерігається у працях Ю.Борева, П.Волинського, Ю.Бурляя, Р.Гром'яка та ін. Зокрема, слухним є міркування Ю.Бурляя про те, що "критика окремих видів мистецтв, у тому числі літературно-художня критика, своєю суттю обернена до естетики, її положеннями й законами широко послуговується, разом з тим при допомозі своєї творчої практики, сприяючи дальшому їх вдосконаленню, оновленню, руху вперед" [2, 9]. Справедливим є зауваження Ю.Борева про цінність і вагу критичного аналізу, яка досягається за рахунок використання саме естетичних категорій. Як зауважив дослідник:, "судження естетики є теоретичним фундаментом критичного аналізу художнього тексту" [1, 462].

Естетичне сприймання мистецької спадщини, яке визначається взаємодією художньої вартості твору та естетично трансформованого досвіду реципієнта є визначальним для Михайлини Коцюбинської. Доречним є зізнання самої дослідниці про досягнення істини за допомогою категорій моралі й естетики. Не випадково однією з перших її праць про Т.Шевченка став етюд "Благородна природа людини: людина в естетиці і творчості Тараса Шевченка", де автор акцентує особливу увагу на естетичному ідеалі Т.Шевченка, в основі якого лежить повнота виявлення людського в людині, тобто моральна краса як найвищий рівень краси. Т.Шевченко переконаний, що через прекрасне людина здатна прийти до істинної духовної сутності, віднайти себе. Відхилення від гармонії прекрасного й доброго сприймається поетом як аномалія, як відступ від людської природи. Водночас, єдність моральних та естетичних якостей усвідомлюється як норма, яку митець сповідував не лише як творчий принцип, а й як життєвий. Творчі позиції поета органічно накладаються на його життєву долю і навпаки. "Перед нами класична єдність творчості й життя, ідейних прагнень і моральних принципів, єдність "внутрішньої" і "зовнішньої" людини", – зауважує Михайлина Коцюбинська [5, 56]. Тому й зрозуміти Т.Шевченка, не враховуючи дивовижної єдності його особи, що зумовлена пристрасно гуманістичною естетикою поета, на її переконання, неможливо. Постійна присутність авторського "я" в поезії Т.Шевченка зумовлена неохитним відчуттям громадянського як особистого, загостреним переживанням народних кривд як власних. Позначена виразною печаттю його індивідуальності така поезія набуває неповторного, специфічно шевченківського сенсу й звучання.

Такою ж своєрідною є поетична система Т.Шевченка, для якої

характерним є повторення і розвиток одних і тих самих мотивів, тем, образів, інтонацій. "Причому це не є свідченням якоїсь обмеженості, невправності, що її поет "переростає", "переборює" тощо. Це питома якість його поезії", – наголошує Михайлина Коцюбинська [5, 80]. Досліджуючи причини і характер повторень у праці "Кругообіг образів", дослідниця робить висновок про їхню залежність від жанру та певного етапу творчої еволюції поета. Так, у ранній творчості Т.Шевченка закономірним є використання народнопісенних і традиційно-романтичних постійних формул, але під впливом гострого індивідуального осмислення, емоційного забарвлення, одухотворення, включення у створену ним мережу образних зв'язків народна фразеологія починає сприйматися як поетичний здобуток Т.Шевченка. Саме тому, "між такими запозиченнями і власними утвореннями Шевченка стирається принципова різниця, вони взаємодіють, вони підвладні одним законам, вони здійснюють той постійний кругообіг образів, що неповторно забарвлює поетичний світ Т.Шевченка і виявляється на різних рівнях: від епітета до задуму цілого твору" [5, 81]. Цінним у статті є аналіз специфічних властивостей Шевченкового стилю, одна з яких – повторення в різних контекстах заперечних форм замість стверджувальних: "Тяжко годувати// Малих діток неумитих// В нетопленій хаті" [12, 363]. Дослідниця це пояснює впливом високого біблійного стилю, традицією поезики народної пісні та надзвичайною експресивністю, особливою емоційною напругою заперечення. Творення Т.Шевченком власних епітетів відбувається через упостійнення біблійних, фольклорних, літературних образних характеристик, які, включаючись до єдиної образної системи, набувають узагальнюючого значення. "Таким стає епітет "окрадений": "люд окрадений" ("Осії гл.XIV"), "над обікраденим селом" ("Княжна"), "на тих горах окрадених" ("Гори мої високії"), "на сій окрадений землі" ("Молитва)" [5, 83]. Простежуючи далі характерні особливості поетового стилю, Михайлина Коцюбинська зупиняється на "своєрідних ідейних та емоційних вузлах", якими є постійні образні теми, що мають для Т.Шевченка важливе значення, оскільки концентрують його думки і поетичні переживання. До них належить мотив "сну", "хатиночки у гаю", "долі", "могили", "покритки", "сироти" та ін. Дослідниця підкреслює, що ці мотиви перебувають у постійній динаміці, в розвитку, розкриваючи різні грані, різні стадії розуміння теми. Згадати хоча б, як варіюється в творах "Тополя", "Марина", "Катерина", "Відьма", "Наймичка" тема жіночої неволі, збездиченої дівочості, наруги над коханням і материнством.

Михайлина Коцюбинська відмічає також певні "гнізда образних понять", які розвиваються протягом усієї творчості поета, відображаючи психологічну особливість Шевченка-митця: постійну внутрішню потребу повернення до одного й того самого мотиву, образу, щоб вивільнити переживання, болючі думки, які терзають його душу. Такими гніздами

споріднених образних понять є "думи - діти", "серце - дитина". Поняття "дитини" належить до найулюбленіших асоціативних сфер у поезії Т.Шевченка. Очевидно, дослідниця має рацію, вчуваючи у цьому особливу невтолену любов поета до дітей, яка підсвідомо вириває з душі, витворюючи Шевченкові постійні формули. І, звичайно ж, прикрі дитячі спомини самого Т.Шевченка, що оживали в поезії у символічних персоніфікаціях "серця". Та глибоко особистий характер поетових провідних тем, переконана Михайлина Коцюбинська, не можна пояснювати лише біографічними факторами. Коріння слід шукати значно глибше, у "дивовижній психічній здатності всією істотою "вчуватися" у свої образи", не розділяючи особистого і громадянського, у злитті суб'єктивного, індивідуально-ліричного з психологією героя, з його переживаннями. Саме тому поет завжди обирає такі теми, мотиви, таких ліричних героїв, які особливо близькі його долі, співзвучні його настроям. "Недарма мотиви покритки, рекрутчини, сироти, панської сваволі, – зауважує вона, – не лише стають зерном задуму цілого ряду великих поетичних творів, а й проникають зсередини в асоціативну тканину образу" [5, 90].

Характерно, що дослідниця багато уваги приділяє постійній роботі підсвідомості поета, глибинному психологізмові, що живив його фантазію, активізував художню уяву. Постійний кругообіг одних і тих самих мотивів, образів ставиться у залежність від психологічного типу Т.Шевченка як художника – типу виразно емоційного, для якого самоповтори є закономірними. Тому для поета насамперед важливий загальний емоційний ефект, а отже, й такий читач, який не затримуватиметься на смислових або синтаксичних деталях, а шукатиме враження від цілого.

Ця думка глибше розвивається в наступній праці Михайлини Коцюбинської – "Перлина лірики Шевченка: естетичний аналіз вірша "Не кидай матері...". Задумуючись над секретом Шевченкових "простих" слів, які майстерно створюють загальний ідейний та емоційний настрій твору, дослідниця робить висновок про їхню органічну підпорядкованість одній образній меті: "Нема байдужих, нейтральних слів, деталей, предметів – усе зрослося з центральним образом, усе служить йому" [5, 43]. Промовисте й багатозначне слово поета витворює підтекст кожного образу й твору в цілому, розсуває межі безпосереднього зображення, роблячи його об'ємним, психологічно й емоційно вичерпним. Кожен "мікрообраз", кожне слово апелює до якогось емоційного центру, активізує уяву читача, працює на повне, всебічне розкриття смислових та ідейних глибин центрального образу, мотиву, теми. Тому так важливо сприймати творчість Т.Шевченка в її еволюції, динаміці, багатогранності, у могутній владі підтексту, у плині ідей. Це – заповідь досягнення живої сили Шевченкового слова.

Питоною прикметою стилю Т.Шевченка є взаємодія з народною

пісню. Поет органічно увійшов у фольклорну стихію рідного народу, сам творив незрівнянної художньої вартості пісні. "Відчуття національної ідентичності, народна історична пам'ять були закладені в Шевченкові спонтанно, йому були зрозумілі зсередини символічні образи й коди українського фольклору в усій їхній ментально-емоційній наповнюваності аж до найтонших відтінків", – справедливо зауважує Д.Наливайко [9,36]. Безперечно, український фольклор становить базову основу й арсенал поетичного стилю Шевченка. "Загалом, – продовжує Д.Наливайко, – творчість у параметрах фольклорного, народнопісенного стилю/стилів була поширеним явищем у романтичній літературі, а тим більше в тих літературах, де фольклорний субстрат відіграв величезну структуротворну роль. До них належить українська романтична література і, відповідно, її найвидатніший поет" [9, 35]. У статті "Народнопісенне коріння поезії Шевченка" Михайлина Коцюбинська доходить висновку, що поетові художні взаємини з народною пісню будуються на переплетенні, взаємодії двох тенденцій: "з одного боку, бачимо максимальне наближення до стихії, духу народної пісні, з другого – постійне прагнення до її перетворення, переосмислення, підкорення своїм індивідуальним художнім завданням" [5, 96]. Дослідниця виділяє різні типи взаємин творчості Т.Шевченка з народною пісню: імпровізація в народному дусі, стилізація, цитування пісенної фрази, використання пісенного мотиву як зерна задуму. Вона сміливо доводить: поезія великого Кобзаря бере свої витoki саме з народної пісні. Хто, наприклад, зможе заперечити, що поема "Сова" не виросла з пісенної формули "А у вдови один син та й той якраз під аршин"? У цьому контексті влучним є і запитання Н.Гришаєнко: "А хіба не пісенна ситуація дала змогу Шевченкові створити "Титарівну", "Тополю", "У тієї Катерини...", "Хустину"?" [3, 21]. Тому Михайлина Коцюбинська переконана, що Т.Шевченко не просто обирав для запису ті пісні, які його цікавили, а й часто втручався в матеріал, трансформовував його, переосмислював відповідно до свого задуму. Таке художнє переосмислення пісенного матеріалу можна простежити на прикладі балади "У тієї Катерини", порівнявши її з пісню про "тройзілля", яка стала зерном задуму поеми. Дослідниця виявляє такі особливості твору, як: індивідуалізація, психологічне поглиблення, насичення фольклорного образу авторською ідеєю. Прикметно, що ці ознаки характерні для всієї поетичної системи Т.Шевченка. У сьогодишній українській поезії така по-шевченківському смілива й органічна трансформація народнопісенної стихії знаходить своє чи не найвиразніше продовження, на думку авторки, в поезії Івана Драча. Глибинна простота його "Крил" чи "Балади-пісні" виникає саме на цьому ґрунті.

Аналізуючи своєрідний шевченківський образ, вчена підкреслює, що він виникає на ґрунті фольклорних сталих асоціативних зв'язків. Це підтверджується прикладами з тексту поезій: "Буде лихо, буде! //

Зустрінуться жовті піски// І чужії люде" [12, 43]. Безперечно, "жовті піски", як і "чужії люде" – постійні фольклорні кліше, які не несуть нового образного забарвлення. Та в поетичному мисленні Т.Шевченка їх об'єднання породжує новий, багатий у смисловому та емоційному плані образ, який, входячи у настроєвий підтекст твору, органічно зливається з основною тональністю і своєрідністю поетової творчості. Експресивно-узагальнююче значення образу розширюється, і вже "жовті піски" стають пустелею для душі, для серця, духовною чужиною. Подібні образи ми сприймаємо як шевченківські, хоч і відчуваємо інтуїтивно їхнє відлуння у народній традиції. Важко не погодитися з Михайлиною Коцюбинською, що "власне в цьому й полягає один із основних "секретів" народності Шевченка" [5, 103].

Не менш цікаві роздуми її про романтичний характер балади раннього періоду творчості поета. Як твердить авторка, балада Тараса Шевченка "за основними принципами її поетики, за характером використання фольклорних джерел і підкорення загальноромантичних баладних мотивів духові українського фольклору, за основними тематичними ознаками має багато спільного з баладами українських романтиків" [5, 22]. Балада посідає визначне місце у творчості Л.Боровиковського, зустрічається у А.Метлинського, М.Костомарова, Є.Гребінки. Так, помітною є близькість балади "Причинна" до романтичної поеми Гребінки "Богдан". Дослідниця вказує на одночасне написання цих творів, а тому твердити про вплив одного якогось твору на інший не можна, хоча, безперечно, вони виявляють певну стилістичну єдність, особливо в зображенні фантастичного світу. Та попри значну баладну традицію в українській романтичній поезії, баладам Т.Шевченка властиві певні особливості. Його насамперед приваблює побутова, життєва основа народної балади, загострення драматизму реальної життєвої ситуації. Присутність поета в баладі виявляється у глибоко людському настрої, що проймає Шевченків ліризм. Це зумовлено тим, що автор не є стороннім спостерігачем, а глибоко переживає трагедію своїх героїв. "Ніколи не моралізує, не повчає, йому чужий релігійно-моралізаторський тон балади інших романтиків", – наголошує Михайлина Коцюбинська [5, 27]. Спільні для всіх романтиків образи-символи лілеї, тополі, русалки у Т.Шевченка набувають своєрідного, неповторного мотивування, осмислення, повторюючись у різних жанрах протягом усієї творчості поета. Влучним є спостереження дослідниці про відсутність розробки сюжету Бюргерової "Ленори" у Т.Шевченка, на відміну від інших романтиків ("Світлана" і "Людмила" В.Жуковського, "Втеча" А.Міцкевича, "Весільні сорочки" К. Ербена, "Маруся" Л.Боровиковського, "Наталя" М.Костомарова тощо). Безперечно, це ще раз засвідчує тематичну й ідейну самостійність балад Т.Шевченка. Цікавим є зауваження авторки про те, що Шевченкові чужі містика і романтичний ідеалізм, присутні в

баладах німецьких романтиків, В.Жуковського, навіть до деякої міри в А.Міцкевича. Надзвичайно суттєвими є паралелі між баладами Т.Шевченка й А.Міцкевича, які проводить Михайлина Коцюбинська, знаходячи в них багато спільного: це і характер фантастики, соціальна спрямованість творів, оригінальність сюжетів, використання народних вірувань, легенд, символів як основного творчого джерела балад, заглибленість у людську психологію. До речі, тенденція до психологічного поглиблення спостерігається у пізніх баладах Шевченка поряд із зменшенням ролі фантастики. Фантастичні істоти цікавлять поета лише у певних взаємовідносинах із людьми, тому вони й не мають свого особного життя. Дуже влучно відзначила авторка органічну близькість Шевченкової фантастики з фантастикою Лесі Українки в "Лісовій пісні", де світ, інтереси, почуття фантастичних фольклорних істот тісно переплітаються з людськими. "Такий характер фантастики став певною традицією класичної української літератури, традицією, початок якій поклав Т.Шевченко і яка найповніше виявилась у таких творах, як "Лісова пісня" Лесі Українки і "Тині забутих предків" М.Коцюбинського", – констатує дослідниця [5, 35].

Активне творче освоєння фольклорної стихії є характерним і для розвитку сучасного мистецтва. "Афористична місткість постійної фольклорної основи, яскрава образність, символіка, що відкриває друге буття речей, – усе це невід'ємне від новаторських пошуків сучасної поезії", – наголошує Н.Гришаєнко [3, 21]. І в цьому уроки Т.Шевченка дуже актуальні. Не випадково Михайлина Коцюбинська розглядає феномен Т.Шевченка, що живить цілі творчі покоління, крізь призму сучасності, наголошуючи на безсумнівній близькості суспільних і художніх ідей поета творчій свідомості сучасної людини. Досвід Т.Шевченка допомагає переборювати одноплщинність образного бачення, допомагає відрізнити справжню поезію від її імітації, творчо переосмислювати фольклор, ставлячи на перший план "внутрішні потужності фольклорної образності", духовну індивідуалізацію, мистецьку експресію. Традиції, що їх започаткував Т.Шевченко шляхом освоєння літературою фольклорної поетики і стилістики, жили всю післяшевченківську українську поезію. "Він поклав початок тому піднесенню протонародного до висот народного, тому синтетичному мистецькому переосмисленню фольклору, яке почалося в поезії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. і триває й сьогодні", – зауважує дослідниця [5, 104]. Поетичний світогляд Т.Шевченка, вражаюча експресія його слова, глибина і органічність художньої трансформації фольклорної образності чи не найповніше розвивається в ранній поетиці П.Тичини. Могутнє слово Шевченкової музи надихало до творчих і духовних злетів Василя Стуса. "Важко знайти в українській літературі постать, котра б успадкувала не якусь грань Шевченкової душі, а цілу душу. Я б назвав [...] хіба двоє імен – Тичина і Стус. [...] Тичина і Стус, два світові генії, виплекані Шевченком, – як мало і як багато...", – підсумовує В.Пахаренко [10, 155].

Останнім часом в полі наукових інтересів Михайлини Коцюбинської

перебуває епістолярна література, яка є неоцінним джерелом для дослідження особистості митця, магічного світу індивідуальної творчої свідомості, психології творчості, недоступної для чужих очей таїни письменницької праці. Адже саме в листах, в цьому особливому, дуже особистісному жанрі літературної творчості "людина, її ставлення до багатьох речей розкриваються у найсокровеннішому, часто без внутрішнього цензора, в тих аспектах, які залишаються поза сторінками художніх творів" [8, 20]. Своєрідні автопортрети в усій повноті відображення життєвої й мистецької філософії, поетичної душі, найважливіших констант – ідейних, естетичних, особистісних витворюють листи Василя Стефаника, Лесі Українки, Катерини Білокур, Василя Стуса і, звичайно ж, Тараса Шевченка.

Осмислюючи епістолярну спадщину Т.Шевченка, Михайлина Коцюбинська відразу ж зазначає, що багато листів було втрачено після арешту поета, нещадно знищено під час обшуків, та навіть у неповному вигляді вони мають колосальне інформативне й мистецьке значення. Листи засвідчують не тільки багатогранність Шевченкового таланту, широту його мистецьких уподобань, художнього бачення; миттєві враження поета, переливи настрою, реакції на певні події в найтонших нюансах, особливо на заслання, а й дуже багато дають для розуміння стилю поета, адже "листи і власне художній доробок – це різні прояви творчої енергії однієї і тієї ж людини" [6, 145]. Тому, переконана дослідниця, вони потребують глибокого коментаря – біографічного, історичного, текстологічного. Стаття Михайлини Коцюбинської "Шевченкові листи", що підготовлена до Шевченківської енциклопедії, – цінний і вагомий внесок у дослідження поетового епістолярію.

Ще не одне покоління осягатиме феномен Шевченкового слова, яке "має цілющу властивість випрямляти, підносити, пробуджувати, зміцнювати в людині Людину, її духовні начала" [11, 187]. Шевченкова простота виплекала загострену чутливість до всього справжнього і в душі Михайлини Коцюбинської. Під впливом нев'янучої краси поезії митця перебуває кожен, хто взяв на себе сміливість прочинити двері в майстерню його нетлінного слова.

1. *Борев Ю.* Естетика. – М., 2002; 2. *Бурляй Ю.* Основи літературно-художньої критики. – К., 1985; 3. *Гришаєнко Н.* У полоні Шевченкової музи: (Штрихи до портр. М.Коцюбинської) // Дивослово. – 1994. - №7; 4. *Коцюбинська М.* Етюди про поетику Шевченка. – К.: Рад. письменник, 1990; 5. *Коцюбинська М.* Мої обрії: В 2 т., – Т.1. – К.: Дух і літера, 2004; 6. *Коцюбинська М.* Зафіксоване і нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість. – К.: Дух і літера, 2001; 7. *Коцюбинська М.* Шевченкові листи // Слово і час. – 2008. - №7; 8. Михайлина Коцюбинська: "Бути собою": Біобібліогр. нарис / В.Кононенко (наук.ред.), В.Патока (уклад.), Л.Тарнашинська (авт.нарису). – К., 2005. – 60 с. – (Шістдесятництво; Вип.9); 9. *Наливайко Д.* Стиль поезії Шевченка // Слово і час. – 2007. – №1; 10. *Пахаренко В.* Незбагнений апостол: Нарис світобачення Шевченка. – Черкаси, 1994; 11. *Сверстюк Є.* Феномен Шевченка // Сверстюк Є. Блудні сини України. – К., 1993; 12. *Шевченко Т.* Кобзар..К., 1988.